

Majda Merše

BOHORIČEV PRISPEVEK SLOVENSKEMU SLOVAROPISJU

o Eno izmed Bohoričevih osrednjih z jezikom povezanih dejavnosti je predstavljalo slovaropisje. Njegovim oblikam in dosežkom je bilo (poleg krajših omemb) doslej namenjenih več obravnav različnih avtorjev.¹ Zdi pa se, da ima njegova raziskanost določene meje. Bohorič velja za avtorja treh vrst slovarskih del:

- Je avtor trojezičnega slovarčka, napisanega v šolske namene in vključenega v slovensko šolsko slovnico z naslovom *Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum latinae, germanicae et slavonicae* (okrog leta 1580). Žal je delo izgubljeno, zato tudi ugotavljanje obsega in značilnosti slovarčka ter njegovega upoštevanja kot vira za nadaljnje slovarske prikaze slovenskega jezika ni možno. Sklepanje, da je bil po vsej verjetnosti eden izmed osnovnih besednih virov za sledeče slovarje z vključenim slovenskim jezikom,² je oprto na posamezne primere.³

- 1 Glede na obravnavano problematiko bodo omenjene v nadaljevanju prispevka.
- 2 Kozma Ahačič kot najboljši sodobni poznavalec Bohoričevega dela domneva, da je povezava tega slovarčka, ki je bil v prvi vrsti namenjen učenju latinskih in nemških besed s pomočjo slovenskega jezika, s slovarčki v kasnejši Bohoričevi slovnici malo verjetna (Ahačič 2013).
- 3 Stabej na verjetno Megiserjevo uporabo slovarčka sklepa na osnovi zapisa imena *gnilc* za mesec november, ki ga ni mogoče zaslediti v nobenem drugem delu slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (Stabej 1963, 68).

- Predvsem na način zapisa posameznih glasov in na izkazane glasoslovne pojave oprto Riglerjevo sklepanje o Bohoričevem avtorstvu obeh *Registrov*⁴ – (z manj gotovosti) krajšega, dodanega DB 1578,⁵ in (z več dokazili) daljšega, s širšim obsegom narečnih sopomenk,⁶ dodanega DB 1584,⁷ domnevno kaže predvsem na oblikovanje slovarja in na njegovo pisno-glasoslovno podobo, manj določno pa predstavlja Bohoričevo avtorstvo po vsebinski plati.⁸ Kot široko razgledan in izkušen šolnik ter hkrati jezikoslovec je bil z narečnim gradivom nedvomno seznanjen, poznal pa je tudi posameznim središčno uveljavljenim poimenovanjem, uporabljenim v DB 1584, v obliki robnih opomb oz. t. i. marginalij pripisane sopomenke. *Registra* z zaobsežnimi narečnimi sopomenkami sta bila predmet večjega števila problemsko različno naravnanih obravnav.⁹

- 4 Rigler na Bohoričevo avtorstvo *Registra*, dodanega DB 1584, sklepa na osnovi pisnih in glasoslovnih razlik, odkritih primerjalno z jezikom Dalmatinove *Biblije*. Neujemalna in raznomena je npr. raba *é*, razlikujejo se zapisi besed z jatom, zapisa skupine *šč* (*fzh* (Dalmatin) – *shzh* (Bohorič)), medsamoglasniško zapisanega glasu *l* (*dellu* (Dalmatin) – *delu* (Bohorič)) itd. Med glasoslovnimi razlikami izpostavlja rabo *ali* (Dalmatin) – *oli* (Bohorič), *mimu* (Dalmatin) – *mumu* (Bohorič) itd. (Rigler 1967 in 1968, 228–29).
- 5 *Register* uvaja daljši, vsebinsko napovedni naslov z dodano vzročno utemeljitvijo: *REGISTER. Vkaterim fo nekotere Kraínske beſſede, sa Haruatou inu drugih Slouenzou volo, vnih iesik ſtolmazhene, de bodo lete inu druge nashe Buque bule ſaftopili*. (DB 1578, 180b)
- 6 M. Orožen *Register* (1584) tipološko opredeljuje kot prvi slovenski pokrajinski knjižno-narečni primerjalni sinonimični (kontaktni) slovarček (Orožen 1983, 196).
- 7 *REGISTER Nekatérih beſéd, katére, Crajnſki, Coroſhki, Slovéńſki ali Beſjázhki, Hervázki, Dalmatinſki, Ifrianſki, ali Craſhki, ſe drugázhi govoré*. (DB 1584, III,CcIIIb)
- 8 Rigler ugotavlja, da vprašanje, kako je *Register* nastal in nastajal, še ni pojasnjeno (Rigler 1967, 10). M. Orožen skuša ugotoviti, kdo bi lahko posredoval sinonimično besede iz slovenskih in hrvaških dialektalnih pokrajin (Orožen 1996, 164), Stabej pa npr. domneva, da je *Register* 1584 »najbrž plod vzajemnega dela članov preglednega odbora« (Stabej 1967, 185–86).
- 9 Prim. Stabej 1976; Orožen 1983 in 1986; Gjurić 1984.

- Najpomembnejši Bohoričev slovaropisni dosežek predstavlja šest trojezičnih slovarčkov s slovenskim izhodiščem,¹⁰ vključenih v slovnico *Articae horulae fuccifivae* (1584) z namenom, da bi ponazorili, hkrati pa (ob ustreznih problemski razširitvi, vezani na konkretne zglede) potrdili uvodno predstavljeno oblikoslovno tipologijo imen (nomen)¹¹ in glagolov. Imenski slovarčki so dodani na straneh 48–54, 56–60 in 61–63, glagolski pa na straneh 114–116, 128–134 in 147–151. Tudi ob njih so dosedanje obravnave izpostavile različno problematiko. Posebej natančno so bile z različnih vidikov raziskane podiztočnice oz. podgesla: glede abecednega zaporedja z omembo vseh odklonov, glede pomenskega razmerja med iztočnico in podiztočnico, glede njihove izvirne različnosti, glede slovnične (navadno oblikoslovne) ujemalnosti, kamor sodi tudi vidsko ujemanje pri glagolskih geslih in podgeslih, itd. (npr. Toporišič 1987, 306–10; Gjurić 1989).

Bohorič je z naštetimi slovarji oblikujočemu se slovenskemu slovaropisju ponudil več načinov slovarskega prikaza slovenskega (knjižnega) jezika 16. stoletja.

0.1 Pričujoči prispevek ima namen ponovno opozoriti na večvrstno (slovnično in leksikološko, z njima pa tudi slovaropisno) informativnost slovarčkov, ki predstavlja dragocen prispevek oblikujočemu se slovenskemu slovaropisju. Na vplivnost in trajnejšo umeščenost Bohoričeve slovaropisne dejavnosti v veliki meri kaže upoštevanje besedja, zajetega v večjezične slovarčke v slovnici, v obeh neposredno sledečih Megiserjevih večjezičnih slovarjih z vključenim slovenskim (ustrezničnim) jezikom,

10 Stabej npr. slovarčke iz Bohoričeve slovnice različno vrednoti: v sestavku o zgodovini slovenskih slovarjev navaja, da »oba Dalmatinova Registra l. 1578 in 1584 ter Bohoričeva slovnica l. 1584 niso pravi slovarji«; prvi pravi slovar, ki vključuje tudi slovenščino, je MD 1592 (Stabej 1963, 68). Pet let kasneje pa poudarja, da so prav slovarčki v Bohoričevi slovnici prvi pravi slovensko-latinsko-nemški slovar (Stabej 1968, 130).

11 Bohorič besedno vrsto, poimenovano ime (nomen), deli na lastna in občna imena, k zadnjim pa prišteva samostalnik in pridevnik (BH 1584, 40).

z njunim posredništvom pa ohranjenost v nadaljnjih slovarjih s slovenskim jezikom v izhodiščni ali ustreznični vlogi.¹²

1 Šest trojezičnih slovarčkov, namenjenih ponazoritvi imenskih (samostalnikov ter pridevnikov z vključenimi deležniki) sklanjatvenih tipov moškega, ženskega in srednjega spola ter treh sedanjiških spregatev glagola (na *-am*, *-em* in *-im*), je poleg načrtovane in uresničevane slovnične informativnosti zanimivih tudi s slovaropisnega vidika.¹³ Na njihovo širšo (oblikoslovno, besedotvorno, zlasti pa pomensko) informativnost je bilo že opozorjeno.¹⁴ Med gesli slovnično istovrstnega slovarčka (npr. med gesli, ki ponazarjajo imena katerega izmed treh spolov) je npr. mogoče zaslediti različne tipe sklonljivih samostalnikov (pri samostalnikih moškega spola je npr. z dodano roditeljsko končnico *-a* opozorjeno na osnovni sklanjatveni vzorec, s končnico *-ja* na podaljšavo osnove z *j* (*Ajfrar*, *ja*), s končnico *-na* na podaljšavo osnove z *n* (*Shefel*, *na*)). Opozorjeno je tudi na raznovrstne naglasne premene (*Stèrd*, *à*, *Stol*, *à*), na izpad polglasnika iz zadnjega zloga osnove (*Bebèr* -*bra*) in na glasoslovne premene (npr. *Otrozi*, *otruk* (BH 1584, 51)). Posebej je opozorjeno na nesklonljivost samostalnikov (npr. *Kri*. *indeclin*: *ĵingul*. *ĵangvis*, *Blut*. (BH 1584, 56)¹⁵) in pridevnikov (npr. *Trorik*. *indeclin*. *triftis*, *trawrig*. (BH 1584, 54)).

Glagolska gesla in njihova podgesla uzaveščajajo vidsko soodnosna razmerja: nedovršnemu glagolu so v podgeslih dodani različni pred-

12 Na to npr. opozarja že Breznik (1926, 11–12), za njim Stabej (1963, 70), Striedter-Temps (663, VIII), Gjurić (1984, 186), Orel-Pogačnik (1991, 147) itd.

13 Ahačič ugotavlja (2007, 131), da so slovarčki z zajetimi primeri »za tak tip slovnične unikum«. V tedanjih slovnicaх so navedeni sezname primerov, ki so razvrščeni po končnicah in ne po abecedi kot v Bohoričevih slovarčkih. Ahačič se pridružuje tudi mnenju predhodnih raziskovalcev, da slovarčki niso povsem izvirno delo in da je predloga zanje bil verjetno neki latinsko-nemški slovar, čeprav je iz večjega števila primerov hkrati razvidno, da so nemški zgledi na Bohoričeve prevode močnejše vplivali kot latinski (Ahačič 2007, 131).

14 Prim. Toporišič 1987, 307–8; Gjurić 1989; Ahačič 2007, 132.

15 Preverjanje rabe samostalnika *kri* v Dalmatinovi Bibliji je pokazalo, da se njegova uvrstitev med nesklonljive ne ujema s knjižnojezikovno prakso. Npr.: *Inu imašh od Krij na Altarji vseti* (DB 1584, I,54b); *Inu Aaron ima na njegovih Rogeh v'lejt enkrat smyrjenje ſturiti, s'Kryo tiga Offra sa gréh, k'smyrjenju*. (DB 1584, I,55a)

ponsko tvorjeni dovršniki: npr. *biti* – *vbiti* – *pribiti* – *razbiti*, *sejati* – *obsejati*; *glodati* – *oglodati*, *klicati* – *priklicati*; *vabiti* – *zvabiti* – *izvabiti* itd. Poleg predponsko tvorjenih vidskih nasprotij so z zgledi ponazorjeni tudi priponsko tvorjeni: npr. *nagibati* – *nagniti*.

1.1 Z Bohoričevo vključitvijo besede v enega izmed slovarčkov je v primerih njene širše izpričane glasoslovne variantnosti hkrati pokazano na izbor, ki ga običajno usmerja pogostost rabe. V slovarček imen moškega spola je Bohorič npr. vključil splošno razširjeno različico *ošter*, ob kateri se (vezano na JPo 1578) pojavlja tudi *oštir*. Bohoričevi izbiri je sledil tudi Megiser.

2 Bohoričevi slovarčki s slovenskimi iztočnicami ter z latinskimi in nemškimi ustreznici predstavljajo prve obsežnejše trojezične besedne sezname.

2.1 S podgesli, ki sledijo številnim geslom, Bohorič uzavešča več aktualnih sopomenskih razmerij: pri samostalniki in pridevniki moškega spola npr. *beteg* – *betež*, *firšt* – *viuda*, *brz* – *hiter*, *log* – *gozd*, *papir* – *harta*, *punt* – *zaveza*, *trorik* – *žalosten* itd.; pri imenih ženskega spola npr. *dečla* – *devica*, *dojnica* – *ama*, *korba* – *verbes*, *kunšt* – *vmetelnost*, *lebunga* – *gostovanje*, *trešlika* – *mrzlica*; pri imenih srednjega spola npr. *grmenje* – *grom*, *hotenje* – *hotljivost*, *menenje* – *zdenje*; pri glagolih pa npr. *filati* – *basati*, *gmerati* – *množiti*, *primoravati* – *siliti*, *cirati* – *snažiti*; *kositi* – *obedovati*. Poleg enobesednih sopomenk se v okviru podgesel pojavljajo tudi besednozvezne: npr. *lavtati* – *glas dajati*. Kot kažejo zgledi, so sopomenke neredko glasoslovno (npr. *beteg* – *betež*), tvorbeno (npr. *rojenje* – *rojstvo*), spolsko (npr. *papir* – *harta*) ali (posebej pogosto) izvorno (npr. *jarmark* – *sejmen*, *trorik* – *žalosten*, *gmerati* – *množiti*) različne.

Prav vključenost v sopomenska razmerja občasno pomaga k razrešitvi dileme, ali gre pri geselsko oz. podgeselsko navedeni besedi za samostalniško ali pridevniško rabo. Npr.: *Ajffrar*, *ja*, *Zelotes*, *Aifferer*.¹⁶ *Navidliv*, *iga*, *idem*. (BH 1584, 48).¹⁷ Zunaj sopomenskega razmerja bi bil

16 Poševnica (dodala avtorica prispevka) ločuje geslo od podgesla, ki je v BH 1584 navedeno v novi vrstici.

17 S tujejezičnimi ustreznici pomensko natančneje opredeljeni sopomenski par *ajfferer* – *navidljiv* se glede prvotne besednovrstne različnosti sestavin navezuje na

navidljiv razumljen kot pridevnik, navedba v podgeslu sopomenskega samostalniškega gesla pa skupaj z dodanimi tujejezičnimi usteznici kaže na njegovo posamostaljenost.

2.1.1 Del zajetih sopomenskih razmerij se prekriva s t. i. kontaktnimi sinonimi,¹⁸ navedenimi v *Registru*, dodanem DB 1578, z večjim številom sopomenk in z razvidnejšo pokrajinsko omejenostjo rabe pa v *Registru* iz DB 1584. Npr.: *Dezhla, le, virgo, jungfraw. / Diviza, ze, idem.* (BH 1584, 56) – [*Crajnški*] *Dejzhla* [*Slovenški, Besjashki.*] *Diviza* [*Hervazki, Dalmatinski, Istrjanski, Crafski.*] *Divójka* (DB 1584, III,CcIII).

2.1.2 Da je sopomenskost slovenskih geselskih in njim dodanih podgeselskih iztočnic pogosto treba razumeti kot večpomenskost, občasno kot blizupomenskost, izjemoma pa celo kot protipomenskost, praviloma kažejo tujejezične ustreznice. Npr.: *Gust: a, Hofpes, Gaft, Wirt, Gaftgeb. / Ofhtér, ja, idem.* (BH 1584, 49).¹⁹

2.1.3 V primerih, ko geslom v obliki podgesel sledijo besednozvezne uresničitve geselske besede, je z njimi opozorjeno bodisi na pomensko ožje zamejeno, pri stalnih besednih zvezah tudi na terminologizirano rabo. Med besednozveznimi podgesli je mogoče zaslediti tudi nekaj vrstnih poimenovanj. Geslu *drevo* (*Drevu*) npr. sledita dve podiztočnici: *Hrushevu drevu* in *Zhreftnovu drevu* (BH 1584, 61), geslu *štala* (*Shtala*) pa celo tri: *Voloufska shtala, Ovzhja shtala, Kosja shtala* (BH 1584, 59). Pri glagolih se med tovrstne zveze uvrščajo tudi glagolski kalki: npr. *Dam dati, dal, Do, gibe. / Naprejdám, promo, gib herfür.* (BH 1584, 114)

Še neodkriti latinsko-nemški slovaropisni zgled je Bohoriča pri izdelavi slovarčkov s slovenskim izhodiščem spravljal v zadrego zlasti takrat, kadar za tuja enobesedna (tvorjena) poimenovanja – zloženke ali izpejlanke – ni našel domače enobesedne usteznice. V takih primerih jih je

prakso, izkazano v obeh *Registrih*: npr. [*Crajnški*] *Ajfrar.* [*Slovenški oli Besjázshki*] *savidliv* (DB 1584, III,CcIIIb).

18 Termin uporablja M. Orožen (1983, 196).

19 Navedeni zgled kaže, da sta *gost* in *ošter* predstavljena kot sopomenki. S tujejezičnimi ustreznici sta besedama pripisana dva nasprotna pomena, ki ju sočasna knjižnojezikova raba potrjuje ločeno (*gost* »Gaft« in *ošter* »Wirt, Gaftgeb«, pa tudi kasnejši slovarji ju pri obeh hkrati ne izkazujejo). Na problematičnost pomenskega razmerja med *gost* in *ošter* opozarja tudi Gjurić (1989, 379–80).

nadomeščal s sopomenskimi opisi. Slednji lahko nastopajo v vlogi gesla (1. zgled) ali podgesla (2. in 3. zgled). Med iztočnično izpostavljenimi opisi so tudi taki, ki hkrati predstavljajo vzorce za oblikovanje tipiziranih opisnih pomenskih razlag (2. zgled).²⁰ Npr.:

1. *Boshji, Strah, ga, a, pietas, Gottforcht.* (BH 1584, 48) – [*Deutfch.*] *Gottsforcht.* [*Latinè.*] *pietas.* [*Windifsch.*] *boshji strah.* [*Italicè.*] *divotione.* (MD 1592, A2);
2. *Pild, a, Simulachrum, statua, Bild.* / *Kèr pilde dela, oli sresuje, Statuarius, Bildhawer.* (BH 1584, 51–52);²¹
3. *Slép, iga, cecus, plind.* / *Slep na enim ozhéfi, iga, Cocles, einaugig.* (BH 1584, 53)

2.1.4 Tipološko izstopa geslo z iztočnico *zvezdišče*, ki jo je Bohorič pomensko pojasnil s slovensko opisno razlago, značilno za obsežnejše razlagalne slovarje. Sestavni del razlage je tudi primerjava: *Svesdihzhe, zhja, ker je veliku sved[!]*²² *vkupe, kokèr fo stoshershizhi, Afrum, fydus, Gefirn.* (BH 1584, 63)²³

2.2 V slovarčkih je mestoma že z izborom gesel oz. gesel in podgesel ter z njihovim (običajno abecednim) zaporedjem opozorjeno tudi na več drugih besedotvorno-pomenskih razmerij.

- 20 Na Bohoričevo iskanje ustreznikov latinskim izrazom, ki hkrati predstavlja iskanje najprimernejših slovaropisnih možnosti, opozarja tudi Novak (1988, 126–27).
- 21 Opis kot slovensko ustreznico enobesednega nemškega poimenovanja je po Bohoričevem zgledu v svoja slovarja v prirejeni obliki vključil tudi Megiser: [*Deutfch.*] *Bildhawer.* [*Latinè.*] *statuarius* [*Windifsch.*] *kir pilda dela.* [*Italicè.*] *intagliatore in pietra.* (MD 1592, B3b) V MTh 1603 se opis pojavlja kot ustreznica na novo vključenega, daljšega in pomensko natančnejšega nemškega opisa: *pild -a m, anaglyphes, sculptor, kir pilda dela, ein Meister, der getriebene arbeit mit Bildtwerch machet, ein Bildhauwer; Boh., Reg., Dict.* (MTh 1603 (1977), 128)
- 22 S klicajem v oglatem oklepaju (dodala avtorica prispevka) je opozorjeno na napačni zapis.
- 23 Samostalnik je po Bohoričevem zgledu v oba svoja večjezična slovarja vključil tudi Megiser, vendar brez slovenske opisne razlage. Dodal pa je v praksi in posledično tudi slovaropisno ustaljeno enobesedno sopomenko *zvezde*. Npr.: [*Deutfch.*] *Gefirn.* [*Latinè.*] *aftra.* [*Windifsch.*] *fvesdishzhe, fvesde.* [*Italicè.*] *fielle.* (MD 1592, F)

2.2.1 Enega izmed njih predstavljajo izhodiščni samostalniki in njim sledeče izpeljanke s pomenom manjšalnosti: npr. *kamen* – *kamčič*, *nož* – *nožič*.

2.2.2 Sopomenskemu nasprotno pomensko razmerje oblikujejo samostalniškimi ali pridevniškimi geslom dodana podgesla, sestavljena s predpono *ne-*: npr. *Zhaft*, *f̃ti*, *amplitudo*, *decus*, *honor*, *achtbarkeit*. / *Nezhaft*, *f̃ti*, *framota*, *te*, *dedecus*, *vnehr*, *f̃chend*. (BH 1584, 60); *Srezhèn*, *zhniga*, *felix*, *glückselig*. / *Nefrézhèn*, *zhniga*, *Infelix*, *vnglückselig*. (BH 1584, 53) Od ustaljeno tvorjenih protipomenskih parov odstopa par, ki ga oblikujeta geslo *glih* in besednozvezno podgeslo *nikar enak*. Slednje strukturno in pomensko prezrcalja nemško pridevniško ustreznico (*Glih*, *indecli*: *Similis*, *gleich*.²⁴ / *Nikar enák*, *iga*, *dißsimilis*, *vngleich*. (BH 1584, 49)). Abecedno predhodno uvrščena sopomenka domačega izvora *enak* (*Enák*, *iga*, *f̃milis*, *gleich*, *eënlich*. (BH 1584, 48)) je navedena brez protipomenskega para.

2.2.3 V nekaterih primerih je na osnovi pripisanih tujejezičnih ustreznice in ob preverjanju sobesedilnih rab ob zaporedno nanizanih geslih oz. parih gesel in podgesel mogoče sklepati tudi na njihovo blizupomensko razmerje. Gjurin (1989, 380) nanj npr. opozarja pri paru *Lesem*, *leſti*, *leſèl*, *Repo*, *Serpo*, *krieche*, *Item ſcando*, *f̃teige*. / *Gori grem gori p̃ujti*, *goriſhèl*, *Aſcendo*, *f̃teig hinauff*. (BH 1584, 130)

2.2.4 V glagolskih slovarčkih je mogoče zaslediti kombinacije glagolov, ki v obliki gesel in njim dodanih podgesel poleg vidske različnosti izkazujejo tudi pomensko, saj označujejo vrstno različna glagolska dejanja: npr. enkratno in ponavljajoče se dejanje (npr. *lučiti* – *lučati*, *gibati se* – *ganiti se*).²⁵ Pri prvem paru je na ponavljajalnost dejanja, izraženo z nedovršnim glagolom v podgeslu, še posebej opozorjeno: *Luzhim*,

24 S pripisom slovničnega kvalifikatorja *indecli*: (»nesklonljivo«) je Bohorič predstavil prevladujoči način rabe pridevnika, ki se občasno v praksi izmenjuje s pregibnostnim (npr. *Sakai glihi vishi*, *koker is doſti fern*, *ena moka* [...] *rata*, *Inu is doſt̃ih iſtlazhenih Iagod*, *enu Vinu inu pytie poſtane*, *glih taku nas veliku*, *kir Vcristuſa veruiemo*, *fmo enu Tellu inu fmo Vcristuſa ſafaieni* (TO 1564, 115b), prim. tudi Ahačič et al. 2011, 117).

25 O pomenski raznolikosti in izražanju vrst glagolskega dejanja v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja prim. Merše 1995, 286–317.

luzhiti, luzhil, iacio, würffe, Luzham, in primo ordine, frequentativum, idem. (BH 1584, 148)

3 Ponovna primerjava slovenskega besedja, zajetega v Bohoričeve trojezične slovarčke, z besedjem, navedenim v slovenskih razdelkih obeh Megiserjevih slovarjev, je skupaj s pregledom nad celotnim besedjem, uporabljenim v tiskanih delih s slovenskim besedilom iz druge polovice 16. stoletja, ki ga prinaša delo slovarskega značaja *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (Ahačič et al. 2011),²⁶ ponudila dovolj dokazov za to, da je bila Bohoričeva slovnica z vključenimi večjezičnimi slovarčki eden od osnovnih (besednih) virov za oba Megiserjeva slovarja. Ugotovitev, da je Megiser v obeh svojih večjezičnih slovarjih kot vira upošteval tako *Register*, dodan Dalmatinovi *Bibliji*, kot slovarčke iz Bohoričeve slovnice, je že pred skoraj stotimi leti zapisala Vida Vrtovčeva.²⁷ Potrdila jo je s primerjalno navedbo po ene vzorčne strani iz domnevnih virov in z njimi zajetih besed kot slovenskih ustreznice iz Megiserjevega štirijezičnega slovarja 1592.

Posredno je na Megiserjevo upoštevanje slovenskega besedja, navedenega v Bohoričevi slovnici – zlasti v slovnično ponazarjalnih in hkrati problemsko in s tem teoretično dopolnjevalnih slovarskih seznamih – v preobrnjeni izdaji²⁸ Megiserjevega slovarja *Thefaurus Polyglottus: vel, Dictionarium Multilingue* (dalje MTh 1603) opozoril tudi Stabej²⁹ s pri-

26 Popis besedja, uporabljenega v tiskanih delih s slovenskim besedilom iz obdobja 1550 do 1603, je nastal na osnovi popolnega izpisa del, izdelanega za potrebe načrtovanega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Prvi del slovarja, ki zaobsega črke A–D, je v pripravi za natis. O informativnosti priročnika *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (2011) prim. Merše 2011.

27 Na njene ugotovitve je opozoril Breznik (1926, 110).

28 Besedje, navedeno v slovenskem razdelku večjezičnega Megiserjevega slovarja z latinskim izhodiščem (MTh 1603), je v obrnjenem slovarju, ki ga je izdelal Stabej (1977), predstavljeno geselsko, v vlogi razlag pa mu sledijo latinske in nemške (enobesedne in besednozvezne) ustreznice (Stabej 1977).

29 Npr. *mráz -a m, frigus, mras, f, fyma, kelte, frost; gelu, mraf, Eyz, gefröre; Marg., Boh., Dict.* (MTh 1603 (1977), 91). Z dodanimi okrajšavami je opozorjeno na morebitno predhodno navedenost besede v *Registru* iz DB 1584, v parih pojasnjenih besed in dodanih robnih pojasnil oz. v marginalijah iz DB 1584, v Bohoričevi slovnici in v Megiserjevem štirijezičnem slovarju iz leta 1592 (MD 1592).

pisom podatkov o predhodnih delih slovarskega značaja, v katerih se je geselsko izpostavljena in obravnavana beseda že pojavila.³⁰

3.1 Najtrdnejši dokaz za upoštevanje slovenskih gesel in podgesel iz šestih trojezičnih slovarčkov iz Bohoričeve slovnice ponujajo besede (pribl. 90), ki jih po Bohoričevem zgledu večinoma v oba slovarja vključuje tudi Megiser. Pregled nad besedjem, zajetim s popolnim izpisom vseh tiskanih del s slovenskim besedilom iz druge polovice 16. stoletja, jih je odkril samo v primerjanih delih: v slovnici in v Megiserjevih slovarjih – večinoma v obeh, redkeje pa le v MD 1592. Besede kot *aring*,³¹ *beber*, *divjak*, *fravencimer*, *fruštuk*, *navidljiv*, *obel*, *rtič* (v vseh treh delih zapisano enotno *Artizh/artizh*), *trorik*, *žesel*,³² *bledost*, *črvojedina*, *plotnica*; *svinje*³³ (kot samostalnik srednjega spola), *vrbišče*; *cartati*, *filati*; *viti*, *zmrvovati*; *koračiti*, *škropiti* itd., ki se pojavljajo v imenskih in glagolskih slovarčkih, je Megiser po Bohoričevem zgledu vključil v oba slovarja.

Besede kot *fendrih*, *klafast*, *oproda*,³⁴ *dojnica*, *harta*, *važa*, *helce*, *vrto glavje*,³⁵ *basati-am*, *razparati*, *vkuriti* itd. so kot slovenske ustreznice

30 Stabej je predhodno v obliki obrnjenih slovarčkov že predstavil slovensko besedje iz Bohoričeve slovnice (Stabej 1971), pa tudi robne opombe, ki pojasnjujejo z zvezdico označene enote iz DB 1584, in besedje, navedeno v vseh štirih stolpcih *Registra* (1584) (Stabej 1976).

31 V MTh 1603 se prevladujoči različici *aring* pridružuje še domnevno govorno prilagojena različica *arink* (z nezvenečim končnim soglasnikom).

32 Npr.: *Shefel*, *na*, *fedile*, *sedes*, *Stuell*, *Seffel*. (BH 1584, 53) – [*Deutsch.*] *Seffel*. [*Latinè.*] *fella*. [*Windisch.*] *shefl*, *fiöll*. [*Italicè.*] *sedia*, *banco*, *cariaga d'appoggio*. (MD 1592, O3) Obrnjeni slovar MTh 1603 kaže, da se *žesel* v njem štirikrat pojavlja in da se zapisi razlikujejo: *fhesel*, *fhesl*, *fhesfel* in *shefel* (MTh 1603 (1977), 237). Oddaljitev od Bohoričevega zapisa, ki se ohranja v MD 1592, je v večjezičnem slovarju posledica Megiserjevih neustaljenih pisnih navad, ki se sicer v obeh slovarjih zelo jasno kaže prav pri zapisovanju sičnikov in šumevcev (prim. Striedter-Temps 1963, XIV; Merše 2006, 124).

33 *Sviné*, *éta*, *fus*, *Saw* (BH 1584, 63).

34 Beseda se glasoslovno razlikuje od različice, uporabljene v DB 1584 (npr. *Inu Ionatan je djal k'fvojmu Oproudi* (DB 1584, I,156b)) in v *Registru*, dodanem DB 1584 ([*Crajniki.*] *Opróudi* [*Coroshki.*] *Oroshniki* (DB 1584, III,CcVIb)).

35 Megiser je Bohoričevima sopomenkama (geslu *omotica* in podgeslu *vrto glavje*, v MTh 1603 navedeno v obliki *vrto glavja*) v obeh slovarjih dodal še tretjo, ki jo je verjetno slišal v živem govoru: *vrto glavica*. V slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja potrebe po rabi katere koli iz sopomenskega niza ni bilo, na rabo *omotice* pa

navedene le v MD 1592. Medtem ko je *dojnica* v MD 1592 prevzeta iz BH 1584, je sopomenska *dojka*, ki se pojavlja v obeh Megiserjevih slovarjih, prevzeta iz *Registra*. Na njuno (možno) sopomensko izmenjavo je opozorjeno na ustaljena slovaropisna načina: z navedbo v podgeslu (v BH 1584) oz. z umestitvijo na začetek sopomenskega niza. *Dojnica* in *dojka* se sopomensko izmenjujeta s splošno znano, prevzeto *amo*.³⁶

3.2 Prvi trije Bohoričevi slovarčki so ponazorila imenske sklanjatve, kar ob prevladujočih samostalniki omogoča in hkrati terja tudi navedbo pridevnikov. Tudi te Megiser po Bohoričevem zgledu vključuje v slovar (npr. *krhek* in *prhek*, *kradljiv*), tudi če gre za dele besednih zvez, bodisi iztočnično navedene v geslih (npr. *Lifni zherv, ga, a, Cofus, Holzwurm* (BH 1584, 50)) ali podgeslih. Npr.: geslo *Pofóda, de, vas, fis, Gefchier, Faß* ima podgeslo *Sdobena, isresana pofoda, ne, ne, de, Toreuma, ausgegraben gefchier*. (BH 1584, 58) Zvezo z isto glasoslovno različico deležnika je Megiser kot samostojno geslo vključil tudi v štirijezični slovar: [Deutfch.] *Aufsgraben gefchirt*. [Latinè.] *toreuma*. [Windifch.] *sdobena, isresana pofoda*, [Italicè.] *vafi intagliati*. (MD 1592, A5)

Megiser je po Bohoričevem zgledu v svoja slovarja (oba ali le v MD 1592) vključeval tudi v slovenščini pisno, glasoslovno ali (redkeje) tvorbeno prilagojene nemške zloženke (npr. *fravencimer*) ter besednozvezne iztočnice oz. podiztočnice. Slednje se v njegovih slovarskih seznamih večinoma pojavljajo kot nadomestilo za sopomenske nemške zloženke ali besedne zveze; npr. *živ vogel* (1. zgled), *falšvera* in *krivavera* (2. zgled), *celo potlačiti* (3. zgled). Iz besedne zveze nastali sklop *zverjaščinolovim*, ki nastopa v vlogi gesla, je Megiser znova pretvoril v besedno zvezo (4. zgled). Podgesla *moliti srečo*, ki spremlja geslo *moliti*,³⁷ hkrati pa ga opazno pomensko razširja, Megiser v svoja slovarja ni vključil. Na njegovo

posredno kaže pridevnik *omotičen*, ki se po podatkih v *Besedju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (Ahačič et al. 2011, 321) pojavlja v JPo 1578 in DB 1584.

36 Pri razvrščanju slovenskih sopomenk se je Megiser oddaljil od Bohoričevega zaporedja: *Dojniza, ze, Nutrix, Seugam. / Ama, e, idem*. (BH 1584, 56) – [Deutfch.] *Seugam*. [Latinè.] *nutrix*. [Windifch.] *amma*. Cr: *doika, doiniza*. [Italicè.] *balia, nena, nutrice*. (MD 1592, O3b).

37 Npr.: *Molim, liti, lil. Oro. precor, Bette / Srezho molim, gratulor, wünsche glück* (BH 1584, 148).

vključevanje slovenskih enobesednih in besednozveznih poimenovanj je poleg pomenske neredko vplivala tudi tvorbeni usklajenost s tujim izhodiščem (z nemškimi iztočnicami v MD 1592 oz. z latinskimi v MTh 1603) ter z zajetimi tujimi ustreznici.

1. *Shiv vogèl, iga, gla, carbo, glüend³⁸ khol, / Sherjaviza idem.* (BH 1584, 54) – [Deutfch.] *Glut/ glüend koln.* [Latinè.] *pruna.* [Windifch.] *sheriaviza, shiu vogell.* [Italicè.] *bragia, carboni accefi.* (MD 1592, F3b) – *vogel² -gla m, pruna, feriaviza, shiu vogell, ein gluett brinnende Kol* (MTh 1603 (1977), 216);
2. *Falshvera, superstitio, aberglaub.* / *Krivavera, idem.* (BH 1584, 56) – [Deutfch.] *Aberglaub.* [Latinè.] *superstitio.* [Windifch.] *kriva vera, falshvera.* [Italicè.] *superfitione.* (MD 1592, A) – *falsvera -e ž, superstitio, Carn. falshvera, ein aberglaub, falscher glaub* (MTh 1603 (1977), 32) ter *kriv⁴ [...]superstitio, kriva vera, ein aberglaub, falscher glaub* (MTh 1603 (1977), 68);
3. *Tlazhim, zhiti, zhil, premo, drucke.* [...] / *zilu potlázhim, opprimo, vnterdrücke,* (BH 1584, 151) – [Deutfch.] *Vndertrucken.* [Latinè.] *opprimere.* [Windifch.] *zilu potlázhiti.* [Italicè.] *opprimere, fogggiogare.* (MD 1592, G7) – *potlačiti opprimo, zitu [zilu] potlázhiti, untertrucken* (MTh 1603 (1977), 141);
4. *Svirjafzhinolovim, viti, vil, venor, jage.* (BH 1584, 150) – [Deutfch.] *Iagen.* [Latinè.] *venari.* [Windifch.] *sviriafzhino loviti, pojati.* [Italicè.] *cacciare, andar à caccia.* (MD 1592, G7) – *zverjaščina -e ž, venor, szhuuati, loviti, pojati, fuiriaszhino louiti, jagen* (MTh 1603 (1977), 234).

3.3 Bohoričev in Megiserjev slovarski prikaz prekrivnih besed se v prvi vrsti razlikujeta glede slovnične informativnosti, ki je zaradi osnovne namembnosti Bohoričevih slovarčkov njihov sestavni del in značilnost. V njen okvir sodi že omenjeni (prim. razdelek 1) pripis roditeljske končnice ali celotne sklonske oblike pri samostalniki in pridevniki (1. zgled), pri glagolih pa uvrščenost nedoločnika v oblikovni niz, ki

38 Preglasi so zapisani posodobljeno.

ga pričenja oblika za prvo osebo ednine, končuje pa deležnik na *-l* (2. zgled). Npr.:

1. *Ajfrar, ja, Zelotes, Aifferer. / Navidliv, iga, idem.* (BH 1584, 48) – [Deutfch.] *Eiferer.* [Latinè.] *zelotyp⁹.* [Windifsch.] *savidliv, navidliv, ayfrar.* [Italicè.] *gelofo.* (MD 1592, C6);
2. *Filam, lati, lal. Farcio, fülle. / Basam, idem.* (BH 1584, 114) – [Deutfch.] *Füllen.* [Latinè.] *implere, farcire.* [Windifsch.] *napolniti, filati, basati.* [Italicè.] *empire, adempire.* (MD 1592, E3)

3.4 Primerjava slovarskih umestitev besed, ki jih je v ustreznici vlogi v svoja slovarja (oba ali le v MD 1592) po Bohoričevem zgledu vključeval Megiser, kaže, da jih večinoma povezuje enak zapis iztočnice ter popolna ali delna oz. večja ali manjša ujemanost ustreznice.

3.4.1 Slovenske sopomenke se v Bohoričevih slovarčkih praviloma pojavljajo v obliki podgesel, v Megiserjevih pa so (z zaporedjem, domnevno okvirno določenim s tujejezičnimi iztočnicami in z ustreznici, notranje pa urejenem po pomenskem in/ali pogostnostnem merilu) vključene v ustreznicične nize. Njihovo število je praviloma pomnoženo. Razširitev se mestoma kaže tudi kot posledica naslonitve na *Register* iz DB 1584 in vključitve v njem navedenih sopomenskih nizov; npr. *Artizh, a, collis, Hügel. / Hribèz, bza. idem.* (BH 1584, 48) – [Deutfch.] *Hügel.* [Latinè.] *collis,* [Windifsch.] *artizh, hribèz, hrib.* Cr: *vèrh goriza holmaz.* [Italicè.] *collina, monticello.* (MD 1592, G6).³⁹ V preobrnjeni različici MTh 1603 so izpričane tri pojavitve *rtiča*, ki sledijo različnim latinskim iztočnicam in posredno kažejo na njegovo večpomenskost: *rtič -a m, collis, artizh, f, goriza, hrib, hribèz, verh, ein Pühel, Rain, Berghalden; grumus, hrib, artizh, ein Bühelein; tumulus, hrib, artizh, ein bühel oder hügel [...]* (MTh 1603 (1977), 167).

3.4.2 Nekaj besed, ki se pojavljajo kot gesla ali podgesla v Bohoričevih slovarčkih, hkrati pa kot slovenske ustreznice tujejezičnih iztočnic v

39 Sopomenski niz iz *Registra*, dodanega DB 1584, kaže, da je njegovo upoštevanje prispevalo k Megiserjevi pomnožitvi slovenskih sopomenk: [Crajnſki.] *Hrib* [Slovenſki, Besjazhki.] *vèrh, Goriza* [Hervazki, Dalmatinſki, Iftrianſki, Craſhki.] *Holmaz.* (DB 1584, III,CcIIIb).

enem ali obeh Megiserjevih slovarjih (npr. *frushtuk* v obeh Megiserjevih slovarjih), izkazuje pisno različnost, ki je posledica različnih pisnih navad obeh piscev.⁴⁰ V prvi vrsti gre za različen zapis glasu [š], npr.: *Fruschtuk, a, Ientaculum, morgenfup.* (BH 1584, 48) – [*Deutfch.*] *Früeftuck.* [*Latinè.*] *jentaculum.*⁴¹ [*Windifsch.*] *frushtuk, koßilu.* [*Italicè.*] *collatione.* (MD 1592, E2b) – *frushtuk -a m, ientaculum, Carniol. frustuk, das Morgenessen, frustuck; Boh., Dict. s. Carniol.* (MTh 1603 (1977), 35)

3.5 S popolnim izpisom zbrano gradivo kaže, da se pri besedah, ki so pojavitveno vezane zgolj na Bohoričevo slovnico ter na enega ali oba Megiserjeva slovarja, občasno pojavlja glasoslovna dvojnost (npr. *etika* – *jetika*), ki kaže na poenotenost navajanja v BH 1584 (*Etika, ke, Tabes, Schwindfucht.* (BH 1584, 56)) in v prvem Megiserjevem slovarju (*etika*). Po enajstih letih ji v Megiserjevem večjezičnem slovarju sledi oddaljitev od nje z izbiro druge, razvojno nastale (protetične) glasoslovne različice (*jetika*). Slednja je domnevno prilagojena govorni realnosti.

3.5.1 Poleg primerov, ki kažejo Megiserjevo izbiro v slovarčkih Bohoričeve slovnice ponujenih glasoslovnih različic (npr. *zdoben* iz besednozveznega podgesla samostalnika *posoda*: *Sdobena, isresana pofoda, ne, ne, de. Toreuma, ausgegraben Gefchier.* (BH 1584, 58) – [*Deutfch.*] *Aufßgraben gefchirr.* [*Latinè.*] *toreuma.* [*Windifsch.*] *sdobena, isresana pofoda.* [*Italicè.*] *vafi intagliati.* (MD 1592, A5)),⁴² so opazni tudi primeri Megiserjeve izbire širše uveljavljenih glasoslovnih različic, s katerimi nadomešča različice iz Bohoričevih slovarskih seznamov. Mednje npr. spada Megiserjeva izbira nepreglašene različice (*hrušov*) namesto preglašene (*hrušev*) v Bohoričevi slovnici, s katero hkrati razrešuje glasoslovno variatnost, kakršno ustvarjata geslu *drevo* dodani podgesli:

40 Prim. opombo 30.

41 Samoglasnik s tilde je nadomeščen z razvezano obliko.

42 Megiser različico ohranja kljub uveljavljenosti glagola *izdolbsti* z deležnikom *izdolben*, ki jo potrjuje tudi Dalmatinova raba (npr. *Sakaj pole, na tem famim Kameni, kateri fim jeft pred Iosua polushil, ima sedem ozhy biti. Ali pole, jeft ga hozhem isdolbfti* (DB 1584, II,126b)).

Hrufshevu drevu ter podgeslo *Zhreshnovu drevu* (BH 1584, 61):⁴³ *Drevu, vá [...]* / *Hrufshevu drevu, sheviga, va, pyrus, Birnbawm.* / *Zhreshnovu drevu, viga, vá, Cerafus, hirschbawm* (BH 1584, 61) – [Deutſch.] *Birnbaū.* [Latinè.] *pyrus.* [Windifſch.] *hrushka, hrushovu drevu.* [Italicè.] *peraro* (MD 1592, B3b) – *hruška -e ž, pirus, hrushka, hrushovu drevu, hrufsheviza, Byrnbaum* (MTh 1603 (1977), 46).

3.6 Enega od dokazov za Megiserjevo uporabo Bohoričevih slovarčkov ponuja tudi z njimi usmerjana izbira glasoslovnih in besedotvornih različic. K izbiri med različicama *garab* in *gerob*, ki hkrati izkazujeta manjšo in večjo glasoslovno oddaljitev od izvirne nemške oblike in ki sta ju izmenično rabila tudi Trubar in Dalmatin, je verjetno pripomogla prav navedba različice *gerab* pri Bohoriču, npr.: *Gerab, a, Tutor, gerhab, vormund.* (BH 1584, 49) – [Deutſch.] *Gerhab.* [Latinè.] *tutor.* [Windifſch.] *gerab.* [Italicè.] *tutore.* (MD 1592, B3b)

3.6.1 Podobno razporeditev kot glasoslovne izkazujejo tudi tvorbene različice; npr. pri paru *lebunga* – *lebinga*, ki je posledica uporabe različnih besedotvornih obrazil (-unga, ki je bližje izhodiščnemu nemškemu -ung, in -inga, ki kaže večjo prilagojenost slovenskemu govornemu okolju). *Lebunga* je po Bohoričevem zgledu vključena tudi v MD 1592, *lebinga*, ki se hkrati glasoslovno prekriva s pojavitvami v nekaterih zgodnejših Trubarjevih (npr. v TC 1575) delih, pa kaže omejenost na MTh 1603. Podobno nasprotje izkazuje tudi Megiserjeva izbira manjšalnice *kamčec* v MTh 1603, s katero nadomešča manjšalnico *kamčič*, navedeno po Bohoričevem zgledu tudi v MD 1592. Tovrstne zamenjave, vezane na MTh 1603 in povečini že opažene (Merše 2014), kažejo na spremembe koncepta slovarja, prirejene večjezičnosti in večjemu številu ustreznih.

3.7 Primerjava je odkrila tudi nekaj premikov oblikoslovnega značaja, ki so jih spodbudile v Bohoričevi slovnici nakazane dileme. Nekaj negotovosti glede spregatve npr. odpira geslo z dvema iztočnicama ter nejasno razmejeno spregatvijo: *Härzhèm, Hèrzháti, vel. Hèrkáti, Hèrzhàl, vel Hèrkàl, Sterto, schnarche, schlaffe tieff* (BH 1584, 129). Odpravlja jo

43 V DB 1584 je npr. mogoče zaslediti tudi zgled: *kakòr ena rodovita Olike, inu kakòr ner viſhe Cipreſhovu drivu.* (DB 1584, II,173b). O Megiserjevem slovarskem zrcaljenju potekajočih glasoslovnih procesov prim. Merše 2006, zlasti 127.

Megiserjeva odločitev za vključitev glagola *hrkati*. Podobno dilemo odpira tudi glagol *bliskati*, saj mu Bohorič pripisuje dve spregatveni možnosti:⁴⁴ *Blijkazhem, vel Blijkam, Blijkati, Blijkal, mico, fulgeo. glenze.* (BH 1584, 128), medtem ko popolni izpisi potrjujejo le spregatev *bliskati bliskam*.

4 Na BH 1584 kot Megiserjev slovarski vir je mogoče sklepati tudi pri besedah, ki so izpričane še v nekaterih drugih protestantskih delih, bodisi v posameznih zgodnejših Trubarjevih delih, v KPo 1567 in/ali JPo 1578, ali v delih, ki so časovno sledila izidu MD 1592. Besedna izbira v obsežni, tridelni Trubarjevi *Hišni postili* iz leta 1595 bi teoretično lahko vplivala le na izbiro slovenskih ustreznice v Megiserjevem večjezičnem slovarju (1603).

Med besede, navedene v slovarčkih Bohoričeve slovnice ter v enem ali v obeh Megiserjevih slovarjih, ki se hkrati pojavljajo tudi v TPo 1595 in s tem potrjujejo knjižnojezikovno rabo, npr. sodijo *sejmen, profant, pueb, vrtar, cunter, ceha, odsekanje, gladiti*. V navedenih primerih gre bodisi za besedje tujega izvora, ki ga praviloma že v BH 1484 razkrivajo dodane tuje (zlasti nemške) ustreznice (npr. *Profant, a, commeatus, profiant.* (BH 1584, 52); *Zuntér, tra, Fomes, zundel.* (BH 1584, 54)), deloma pa za omejeno rabljeno strokovno izrazje, ki bi zaradi vsebinske specifičnosti težje izkazovalo splošno razširjenost. Praksa kaže, da je pri besedah, ki se redkeje pojavljajo ali pa se pojavljajo v delih zunaj časovne meje, ki bi še omogočala vključitev v MD 1592 (npr. *fendrih*), uvrščanje med leksiko, zanimivo za Megiserjeva večjezična slovarja, manj pogosto.

4.1 Ker se med vire za Megiserjeva slovarja uvrščata tudi oba *Registra*, je ob prekrivnih geslih, uvrščenih v Bohoričeve slovarčke in na registrske sezname, s tem pa tudi v dva tipa slovarskih prikazov, oblikovanih z različnim namenom, mogoče sklepati na širšo uveljavljenost, poznanost ter živo rabo besed. Vse to je večstransko utemeljevalo tudi njihovo navedbo v Megiserjevih slovarjih; npr.: *Buzha, zhe, cucumis, Kürbs.* / *Plotniza, ze, idem.* / *Tiqva, ve, idem.* (BH 1584, 55) – [Crajnjski.] *Buzha* [Slovenski, Besjashki] *Tiqva* (DB 1584, III, CcIIIb) – [Deutsch.] *Kürbis*.

44 Megiserjeva slovarja dileme, ki zadeva spregatev, ne zaznavata, saj so glagoli navedeni v nedoločniku.

[*Latinè.*] *cucurbita*. [*Windifsch.*] *buzha, tikva, plotniza*. [*Italicè.*] *zucca*. (MD 1592, H6b). – *buča -e ž, cucurbita, buzha, tikva, Kürbiß; Boh., Reg., Dict.* (MTh 1603 (1977), 12)

4.2 Pregled nad rabo besedja v knjižnih izdajah s slovenskim besedilom v drugi polovici 16. stoletja posredno opozarja tudi na stopnjo razširjenosti in pogostost rabe besed, zajetih v obliki iztočnic in podiztočnic v slovnico ponazarjalne slovarske sezname iz Bohoričeve slovnice: poleg besed in oblik, navedenih le v slovnici, in tistih, pri katerih je navedbi v Bohoričevih slovarskih seznamih sledila vključitev v Megiserjeva slovarja, do redko, pogostejše ali splošno rabljenih besed. Na širino in obseg njihove rabe kaže navedba del, v katerih se pojavljajo. Več kot 450 v Bohoričevih slovarčkih geselsko ali podgeselsko navedenih besed po podatkih iz *Besedja* (Ahačič et al. 2011) se pojavlja v najmanj desetih delih iz druge polovice 16. stoletja, med katerimi je z več ali manj pojavitvami tudi DB 1584. Med njimi so tudi splošno znani samostalniki in pridevniki vseh treh sklanjatvenih tipov (npr. *brat, cesar, far, gospod, kralj, kruh, otrok, oča, život; grozovit, hiter, milostiv, star, svet; beseda, cerkev, čast, dobrota, hiša, kri, moč, noč, oblast, smrt, vera, zemlja; blago, delo, ime* itd.), enako tudi glagoli s sedanjiško spregatvijo na *-am, -em* in *-im* (npr. *dati, iti, delati, imeti, počivati, dopasti, hoteti, jesti, verovati, vzeti, bati se, dobiti, hoditi, ljubiti, moliti, prositi* itd.). Čeprav bi jih Megiser kot poznavalec in uporabnik slovenskega knjižnega in govorjenega jezika 16. stoletja lahko navajal tudi iz drugih virov, saj se najpogostejše rabljene besede pojavljajo v delih večine piscev in v živem govoru, je prav njihova predhodna slovarska navedba nedvomno olajševala ponovno (Megiserjevo) slovarsko uporabo.

5 Manjšega števila besed, z njimi pa tudi oblik in glasoslovnih različic, ki se kot gesla ali podgesla pojavljajo v Bohoričevi slovnici, v Megiserjevih slovarjih ni mogoče zaslediti. Zgolj na Bohoričevo rabo so bile v 16. stoletju npr. omejene besede: *gibečen*,⁴⁵ *gumi, stožerčiči, hrčati, lepiti, prilučiti* itd.⁴⁶ Megiser v svoja slovarja tudi ni vključil dela be-

45 *Gibézhin, zhniga, Agilis, glenckig*. (BH 1584, 49)

46 Na besede, ki jih je v primerjavi z deli drugih protestantskih piscev prvič zapisal Bohorič (šest besed), ter na besede, ki so se pred tem že pojavile v manjšem številu

sedja, ki je bilo pred navedbo v Bohoričevih slovarčkih že uporabljeno bodisi v nekaterih Trubarjevih delih, v KPo 1567 in/ali v JPo 1578.

5.1 Primerjalni pregled je pokazal, da Megiser v svoja slovarja tudi ni vključeval nekaterih redkih glasoslovnih, oblikoslovnih in besedotvornih različic, navedenih v Bohoričevih slovarčkih.

Megiser se je npr. pri izbiri slovenskih ustreznice namesto za *dolmača*, geselsko izpostavljenega v BH 1584, raje odločil za vključitev slovenskemu jeziku glasoslovno bolj prilagojene različice *tolmač*, ki se pojavlja ob splošno uveljavljenem glagolu *tolmačiti*⁴⁷ (in drugih členih besedne družine: npr. *tolmačen* in *tolmačenje*), navedenem tudi v obeh Megiserjevih slovarjih.

Namesto primerniške oblike *starji*, zapisano *Starij, ga, presbyter, Elterer*. (BH 1584, 53), se je npr. raje odločil za navedbo splošno uveljavljenega primernika *stariši*. Prav tako ni čutil potrebe po navajanju redkeje rabljenih tvorjenk (npr. manjšalnic kot *nožiček*; v MTh 1603 je npr. vključil širše poznano različico *nožič*),⁴⁸ nekaterih pridevnikov (npr. *gibečín*), redkeje rabljenih strokovnih poimenovanj (npr. *gumi, precep, stožerčiči* – slednjega kot sopomenke samostalnika *zvezdišče*), pokrajinsko ožje uveljavljenih poimenovanj (*gromača*). Na takšno odločitev občasno kaže tudi primerjava z obema *Registroma* (v DB 1578 in v DB 1584): *gromača* kot sopomenka *grmade* (v BH 1584) oz. *kupa* (v obeh *Registrih*) se npr. pojavlja v vseh treh slovarskih virih; npr. *Gèrmáda, de, Congeries. stein oder holzhauffen. / Gromazha, zhe, idem*. (BH 1584, 56) – [Crajinški.]

del, je opozoril Ahačič (2007, 130–31). Na obe spoznanji (glede prvega zapisa in glede redke pojavnosti besed) je oprl sklepanje, da Bohorič ni delal slovarčkov na podlagi tedanjega knjižnega gradiva (Ahačič 2007, 130).

47 Glagol je tvorbeno izhodišče predponskega glagola *iztolmačiti* (z različico *stolmačiti*) in nedovršnega para ter bogatih besednih družin: npr. *iztolmačiti/stolmačiti* – *iztolmačovati, iztolmačen, stolmačovan, stomačenje* (v Trubarjevih delih tudi *tolmačar* in *tolmačer*, pri Dalmatinu pa *tolmečer*), *tolmačen, tolmačovati, tolmačenje, tolmačovanje* itd.

48 Na večjo uveljavljenost manjšalnice *nožič* kaže tako število del, v katerih je izpričana, kot pogostost njenega navajanja ob hkratni rabi *nožička* (npr. v DB 1584). Po podatkih iz *Besedja* (Ahačič et al. 2011, 290) se *nožič* pojavlja v štirih delih, *nožiček* pa posamično le v dveh.

Kup [Slovenški, Besjzhki] *Gromázha* [Hervazki, Dalmatinski, Istrianški, Crafhki.] *ftoog* (DB 1584, III, CcV).

6 Primerjalno preverjanje besedja, navedenega v ponazoritvenih slovarčkih iz Bohoričeve slovnice, z njihovo navedbo v Megiserjevih slovarjih, je pokazalo, da so bili slovarčki izčrpno upoštevan slovarski vir. Ob njih se je oblikovala tudi Megiserjeva slovaropisna praksa, ki pa je ob vse večji Megiserjevi seznanjenosti s slovenskim knjižnim jezikom 16. stoletja in ob vse boljšem poznavanju govorjenega jezika, še posebej pa ob zamenjavi modela štirijezičnega slovarja z nemškim izhodiščem z modelom večjezičnega slovarja z latinskim izhodiščem, doživljala večinoma že poznane spremembe.

VIRI

BH 1584 = Bohorič, Adam. 1584. *Arcticae horulae fuccifivae*. Wittenberg.

DB 1578 = Dalmatin, Jurij. 1578. *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*. Ljubljana.

DB 1584 = Dalmatin, Jurij. 1584. *BIBLIA, TV IE VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Testamenta*. Gedruckt in der Churfürftlichen Sächfischen Stadt Wittemberg / durch Hans Kraffts Erben. Faksimile: Ljubljana: Mladinska knjiga v Ljubljani v sodelovanju z založbo Dr. Trofenik v Münchnu. 1968.

JPo 1578 = Juričič, Jurij. 1578. *POSTILLA, To ie KERSZHANSKE EVANGELSKE pre-dige*. Ljubljana.

KPo 1567 = Krelj, Sebastijan. 1567. *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.

MD 1592 = Megiser, Hieronymus. 1592. *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM*. Gradec.

MTh 1603 = Megiser, Hieronymus. 1603. *Thesaurus Polyglottus*. Frankfurt.

MTh 1603 (1977) = Stabej, Jože. 1977. *Hieronymus Megiser, Thesaurus polyglottus*. Slovensko-latinsko-nemški slovar. Dela – Opera 32. Ljubljana: SAZU.

TC 1575 = Trubar, Primož. 1575. *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen.

TO 1564 = Trubar, Primož. 1564. *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.

TPo 1595 = Trubar, Primož. 1595. *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.

LITERATURA

- Ahačič, Kozma. 2007. *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. *Linguistica et philologica* 18. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.
- . 2013. »Bohorič, Adam (okoli 1520–po 1598).« *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi145314/#novi-slovenski-biografski-leksikon>.
- Ahačič, Kozma, Andreja Legan Ravnika, Majda Merše, Jožica Narat in France Novak. 2011. *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Zbirka Slovarji. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Breznik, Anton. 1926. »Slovenski slovarji.« *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 3: 110–74.
- Gjurin, Velemir. 1984. »Register 1584 kot slovaropisni dosežek.« *Slavistična revija* 32 (3): 183–208.
- . 1986. »K začetkom slovenskega slovaropisja.« *Slavistična revija* 34 (4): 365–92.
- . 1989. »Podgesla v slovarčkih Bohoričevih Zimskih uric.« *Slavistična revija* 37 (1–3): 365–82.
- Lägheid, Annelies. 1967. *Hieronymus Megiser, Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch: Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Merše, Majda. 1995. *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Dela – Opera 44. Ljubljana: SAZU.
- . 2006. »Megiserjeva slovarja in oblikujoča se knjižnojezikovna norma v 16. stoletju.« *Stati inu obstatu* 2 (3–4): 42–66.
- . 2011. »Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja.« *Stati inu obstatu* 7 (13–14): 205–213.
- . 2014. »Megiserjeva slovarja 1592 in 1603 v slovenski jezikoslovni zavesti ter prekrivnost slovenskega besedja v njih.« *Stati inu obstatu* 10 (19–20): 42–66.
- Novak, France. 1988. »Leksikografija in leksikologija v slovenski reformaciji.« V *Leksikografija i leksikologija* (Posebna izdanja, knjiga 85, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 21), ur. Asim Peco, 125–34. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Orel-Pogačnik, Irena. 1991. »Sopomenskost samostalnikov v starejših slovenskih slovarjih.« *Slavistična revija* 39 (2): 145–63.
- Orožen, Martina. 1983. »Dalmatinov register – prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika.« *Jezik in slovstvo* 29, št. 6 (1983/84): 196–201.

- . 1986. »Pomenska in stilistična izraba 'Registra' v sobesedilu Dalmatinove Biblije.« V *16. stoletje v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (Obdobja 6), ur. Breda Pogorelec in Jože Koruza, 403–25. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- . 1996. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Rigler, Jakob. 1967. »Register v Dalmatinovi Bibliji.« *Jezik in slovstvo* 12 (4): 104–6.
- . 1968. *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Dela – Opera 22. Ljubljana: SAZU.
- Stabej, Jože. 1963. »Iz zgodovine slovenskih slovarjev.« *Jezik in slovstvo* 9, št.2–3 (1963/64): 68–72.
- . 1967. »Začetki slovenskega slovarstva v 16. stoletju.« *Jezik in slovstvo* 9 (6): 182–88.
- . 1968. »Über die Anfänge der slowenischen Lexikographie.« V *Abhandlungen über die slowenische Reformation*, ur. Brank o Berčič, 124–34. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik.
- . 1971. »Slowenisch-lateinisches-deutsches (zum Teil) Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič.« V *Adam Bohorič, Arcticae horulae, Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. Wittenberg 1584. II. Teil: Untersuchungen, 144–206. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik.
- . 1976. »Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584.« *Jurij Dalmatin: Biblia 1584. II: Abhandlungen. Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen III/2:– Abhandlungen*, 101–81. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik.
- . 1977. *Hieronymus Megiser, Thesaurus polyglottus*. Slovensko-latinsko-nemški slovar. Dela – Opera 32. Ljubljana: SAZU.
- Striedter-Temps, Hildegard. 1963. *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen v charakterologiji in vedi o und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin 27. Wiesbaden: O. Harrassowitz.
- Toporišič, Jože. 1987. »Zimske urice, prva slovenska slovnica.« V *Adam Bohorizh, Arcticae horulae succisivae, Zimske urice proste*, 281–328. Maribor: Založba Obzorja.
- Vrtovčeva, Vida. 1940. »O Megiserjevem slovarju.« *Slovenski jezik* 3: 68–72.